

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЕЛЕМЕНТИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВА

Вашків О.П.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій
Тернопільського національного економічного університету*

У статті розглядаються теоретичні аспекти побудови інституційної структури підприємства на рівні її окремих елементів, їх ієрархії та взаємозв'язків. Акцентовано на триадному характері інституційної структури підприємства. Охарактеризовано єдність фундаментальних та функціональних інститутів підприємства. З'ясовано, що підсистему фундаментальних інститутів формують: ментальні особливості працівників підприємства, внутрішні культурні особливості підприємства, когнітивні механізми підприємства; підсистему функціональних інститутів – організаційно-управлінські і техніко-технологічні особливості підприємства, поведінкові паттерни підприємства, досвід ринкового функціонування підприємства. Встановлено також основні риси та характеристики складових елементів інституційної структури підприємства.

Ключові слова: інститут, підприємство, інституційна структура підприємства, фундаментальні інститути, функціональні інститути.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Реформування економічної системи країни не може не позначитись на поведінці підприємства як головного суб'єкта господарювання. Разом з тим, саме підприємство є одним із головних об'єктів змін господарського механізму, рушійною силою реальної трансформації економіки. Кожне підприємство є організацією (як система і як процес), що самостійно виготовляє товари і надає послуги з метою їх реалізації за своїми межами, а також забезпечує відтворення використаних ресурсів. З інституційного погляду підприємство як система є об'єктом макроінституційного впливу, що реалізує свої цілі в конкретному інституційному середовищі, прямо або опосередковано впливаючи на його зміни. Підприємство як процес організації зовнішніх і внутрішніх взаємодій базується на мікроінститутах (їх ще називають рутинами), які виникають, з одного боку, виникають як реакція на макроінституційні зміни, а з іншого – як намагання налагодити ефективні внутрішні комунікації з метою забезпечення злагодженої діяльності структурних підрозділів. Тобто, з кожною виробничою організацією нерозривно пов'язаний цілий комплекс особливих норм і правил, які стосуються її легітимізації, членства в ній, взаємовідносин і координації діяльності її членів тощо. Але поряд з цим, кожне підприємство характеризується наявністю особливих внутрішніх культурних і функціональних мікроінститутів, комплекс яких є унікальним саме для нього. Це дає підстави говорити про інституційну структуру підприємства. Від оптимального поєднання її складових елементів значною мірою залежить рівень ефективної діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання задекларованої проблеми. Питання інституційної структури підприємства, аналізу її складових елементів, особливостей формування, впливу на розвиток економічної системи залишаються сьогодні маловивченими та потребують подальшого ґрунтовного дослідження. Якщо питання інституційної структури економіки та ринків доволі глибоко проаналізовані у численній науковій літературі, то питання інституційної структури підприємства представлені наразі поодинокими працями, що й зумовлює актуальність задекларованої проблеми.

У сучасній науковій літературі достатньо повно і різнобічно розглядаються питання інституційної структури економіки і ринків. Так, В.Д. Якубенко [10] оригінально і переконливо представляє інституційну структуру економіки, яку формують чотири базових інститути: власність, влада, управління і праця. При цьому, розглядаючи парні взаємодії зазначених інститутів, дослідник частково торкається питань їх прояву на рівні суб'єктів господарювання. Деяко з іншого боку інституційну будову підприємства розглядають у своїх працях О.Е. Вільямсон, Р.Г. Коуз, Ш. Розен, здебільшого зосереджуючись на теоретичних аспектах «трансакційно-витратної логіки економічної організації» [8, с. 122]. Д. Норт у своїх дослідженнях [7] розглядає розвиток інституцій та їх вплив на функціонування економічних систем макро- і мікрорівня, а також еволюціонування економік і ринків внаслідок безперервних структурних інституційних змін, зумовлених постійними коливаннями рівня трансакційних витрат. А.А. Чухно, досліджуючи інституційну структуру ринкової економіки, зосереджує свою увагу на питаннях контрактів, інфраструктурних змін, інституційної трансформації економіки та формування

підприємницького інституційного середовища [9]. П.С. Лемещенко та Н.А. Мельникова, розглядаючи питання структури фірми, торкаються інституційних питань на рівні котрактно-транзакційному, організаційному та поведінковому.

Як бачимо, проаналізовані дослідження і підходи у розгляді інституційної структури переважно зорієнтовані на макроекономічний рівень. Але, позаяк, підприємство у філософській площині співвідноситься з економікою чи ринком як частина і ціле, то, відповідно, інституційна структура підприємства є прямим відображенням інституційної структури економіки в цілому. Саме така постановка питання лягла в основу малочисельних праць, які безпосередньо присвячені теоретичним питанням характеру і взаємодії складових елементів інституційної структури підприємства [1; 2; 5]. І якщо М.О. Комар у питаннях інституційної структури фірми наблизився до виокремлення її рівнів з погляду формальних і неформальних інститутів [5], то Г.Б. Клейнер, підійшовши дещо з іншого боку, виділив її фундаментальний та функціональний рівні. Кожен з цих рівнів, на думку Г.Б. Клейнера, формують ті чи інші групи інститутів [див.: 2, с. 15; 4, с. 3], між якими існують тісні взаємозв'язки з характерною чіткою ієрархією.

На мій погляд, відомі сьогодні теоретичні аспекти формування інституційної структури підприємства є доволі неоднозначними, і серед них найпроробленішими видаються підходи Г.Б. Клейнера. Однак, вважаю, що низка питань стосовно інституційної структури підприємства, залишається поза увагою авторів згаданих наукових праць. Відтак, назріла потреба в уточненні як елементів інституційної структури, так і характеру їх взаємозв'язку на рівні фундаментальної та функціональної інституційних підсистем.

Цілі статті. Аналітична оцінка наукових праць, прямо чи непрямо присвячених питанням інституційної структури підприємства, переконує у необхідності уточнення окремих її складових елементів-інститутів та з'ясування характеру взаємозв'язку інститутів на їх фундаментальному і функціональному рівнях.

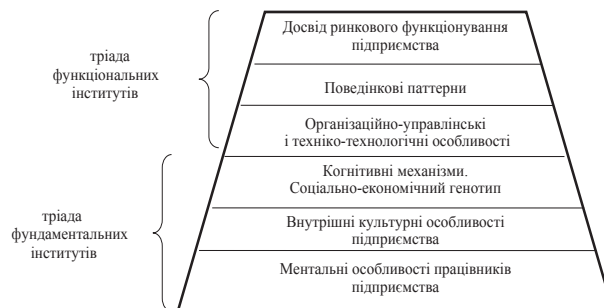
Виклад основного матеріалу. Перш ніж зосередити увагу на означеній проблемі, варто стисло з'ясувати поняття інституційної структури підприємства. Так, Г.Б. Клейнер під цим поняттям розуміє сукупність мікроінститутів або ж, іншими словами, поширюваних на конкретному підприємстві формальних і неформальних норм, правил, традицій, включаючи традиції індивідуального і групового бачення працівниками усього підприємства і його підрозділів (підсистем), інтерпретації дій керівництва і працівників, традиції формування відносин у системі «людина – машина» (ергономічні інститути) та ін. [3, с. 62].

Відомо, що визначальний вплив на формування мікроінституційної структури підприємства має інституційне середовище як суспільства в цілому, так і його економіки зокрема. А отже, можна стверджувати, що інституційна структура підприємства є відображенням інституційної структури економіки.

Справді, практично у кожній сфері діяльності підприємства, починаючи від прийняття на роботу чи

звільнення окремого працівника і завершуючи прийняттям стратегічних рішень, формуються і діють десятки інститутів. При цьому система внутрішніх інститутів підприємства міцно пов'язана із системою загальнонаціональних інститутів. У короткостроковому аспекті загальнодержавні макроінститути проектуються на внутріфірмовий простір і впливають на мікроінститути. У довгостроковому аспекті підприємство виступає в ролі своєрідного інкубатора, а інколи й генератора нових інститутів, що згодом поширюються на суспільні відносини. З іншого боку, більшість суспільних інститутів проектується на внутріфірмовий рівень. Скажімо, такі інститути, як відносини «принципал – агент», «працедавець – працівник», «працівник – колектив», «працівник – працівник», «постачальник – покупець», «представник постачальника – представник покупця» та багато інших, включаючи й різноманітні спеціалізовані технологічні інститути, формуються на підприємствах чи навколо них і в кінцевому результаті поширюються на інші організації як у зв'язку із кадровою міграцією, так і внаслідок обміну інформацією та когнітивною діяльністю підприємства. У короткостроковому аспекті інституційна структура підприємства може розглядатися як модель загальнодержавної системи інститутів. Ось чому зміни інституційної структури підприємства нерозривно пов'язані з динамікою загальнодержавних інститутів [1, с. 3]. Тим часом, формування інституційної структури підприємства залежить від особливостей його внутрішнього інституційного середовища. Саме воно створює умови і орієнтири у відборі ефективних елементів інституційної структури.

У спрощеному вигляді внутрішню інституційну структуру підприємства можна представити двома основними рівнями: неформальних інститутів і формальних інститутів [5]. У свою чергу, кожен з цих рівнів, трансформуючи підходи Г.Б.Клейнера [див., напр., 2, с. 15], можна схематично представити як дві взаємопов'язані тріади (мал. 1). Основу першої формують три групи фундаментальних інституційних підсистем. Це базисні інститути, які повільно і доволі важко змінюються. Другу тріаду утворюють функціональні складові інституційного середовища. Ця група інститутів піддається змінам шляхом реалізації конкретних управлінських рішень.

Мал. 1. Тріадний характер інституційного середовища підприємства

Розглянемо кожен з елементів згаданих тріад. Так, тріада базисних інститутів складається з: 1) ментальних особливостей працівників підприємства; 2)

внутрішніх культурних особливостей підприємства; 3) когнітивних механізмів підприємства.

Ментальні особливості працівників підприємства відображають характеристики мислення індивідів (керівників, спеціалістів, службовців, робітників, акціонерів), спроможність прогнозувати ситуацію тощо. Окрім того, ця підсистема є відображенням ментальних особливостей груп і колективів, що беруть участь у підготовці, прийнятті і реалізації рішень на підприємстві. Тобто, вказані характеристики поєднують як індивідуальний, так і соціально-психологічний аспект. А оскільки працівники підприємства, водночас є суб'єктами й інших соціальних систем (сім'я, родина, друзі, громадські організації і т.п.), їхні ментальні особливості виступають результатом багатфакторного і різнобічного впливу, що й визначає їх становище на фундаментальному рівні внутріфірмового інституційного середовища.

Внутрішні культурні особливості підприємства (корпоративна культура) формують основні риси характеру взаємозв'язків між суб'єктами внутріфірмових відносин, що склалися на підприємстві. Корпоративна атмосфера, координація інтересів, готовність до компромісу, навички спільної діяльності, прийоми інтерпретації інформації, взаємодовіра і т.п. складають корпоративну культуру підприємства. Саме культура є тим середовищем, на базі якого розвиваються внутріфірмові інституції, тобто відносно стійкі норми, правила, традиції, зразки поведінки тощо. Адже, по-перше, з кожною виробничою організацією нерозривно пов'язаний цілий комплекс особливих норм і правил, що стосуються її легітимізації, членства у ній, взаємовідносин і координації діяльності її учасників; по-друге, практично кожна організація характеризується особливими внутрішніми культурними і функціональними «мікроінституціями», комплекс яких є унікальним саме для неї (цінності, соціальні установки; моральні принципи й ділова етика; методи мотивації працівників; організація праці й способи контролю; стиль керівництва; шляхи вирішення конфліктів; способи прийняття рішень; комунікації тощо).

Когнітивні механізми підприємства є, за своєю суттю, тим елементом інституційної структури, що дозволяє здійснювати колективний відбір, сприйняття та інтерпретацію інформації про зовнішнє середовище підприємства, а також її обробку з метою екстракції і зберігання знань. Результатом функціонування когнітивних механізмів є своєрідна база знань, що зосереджена на підприємстві, але розподілена між окремими особами, групами і колективами. Формування когнітивних механізмів визначається як індивідуально-груповими особливостями мислення, так і культурним середовищем, системою інститутів підприємства.

Три перелічені підсистеми утворюють ментально-інституційний фундамент функціонування підприємства. Його зміна відбувається лише у довгостроковому періоді. Відтворення, збереження і еволюція цієї фундаментальної структури забезпечується механізмом успадкування. Для кожного підприємства ці механізми відтворюють його соціально-економічний генотип – сукупність успадкованих характеристик підприємства.

Тріада функціональних підсистем інституційної структури підприємства включає до свого складу: 1) організаційно-управлінські і техніко-технологічні особливості підприємства; 2) поведінкові паттерни підприємства; 3) досвід ринкового функціонування підприємства.

Організаційно-управлінські і техніко-технологічні особливості підприємства у короткостроковій перспективі визначають обмеження щодо матеріальних потоків і готової продукції. До цього елементу інституційної структури належать специфічність активів виробничих і організаційних технологій, у т.ч. особливості контрактів з реалізації продукції.

Поведінкові паттерни («зразки») підприємства, що проявляються у конкретних зовнішніх і внутрішніх ситуаціях. Ця підсистема тріади відображає структурований досвід функціонування підприємства одночасно з рутинами прийняття рішень, традиціями групового бачення та сприйняття працівниками усього підприємства і його підрозділів, інтерпретації дій керівництва і працівників.

Третьою підсистемою інститутів розглядуваної тріади є досвід ринкового функціонування підприємства. Він фіксується у документах і входить до особистої та групової виробничої пам'яті працівників. Наприклад, вплив функціональної інерції на поточну діяльність підприємства, вплив прийнятих рішень на результати діяльності підприємства і т.п. [3, с. 61–63].

Згідно із принципом двоїстості взаємовідносин «система – доповнення системи у надсистемі» зовнішнє інституційне середовище підприємства також допускає подібну тріадну структуру. У процесі функціонування підприємства кожна з його підсистем взаємодіє не лише із сусідніми підсистемами, але й з однойменними підсистемами зовнішнього інституційного середовища. Кожна підсистема підприємства виступає своєрідним резонатором, що відчуває вплив відповідної підсистеми зовнішнього середовища. Отже, спостерігається не тільки взаємовплив між елементами внутрішнього інституційного середовища, але й взаємодія однойменних інституційних підсистем усередині й поза підприємством. При цьому така транскордонна взаємодія однойменних елементів трансформується у «тиск» або «запрошення» стосовно підприємства. Так, взаємодія соціального середовища усередині підприємства й поза ним визначає, наприклад, мотивацію працівника щодо продовження роботи на підприємстві (у випадку поганої кон'юнктури на ринку праці) або зміні місця роботи (за привабливої ринкової кон'юнктури на ринку праці). У кінцевому підсумку це призводить до вибору підприємством тієї чи іншої стратегії у питаннях оплати і організації праці. Відтак, можна говорити, що відповідне рішення ухвалюється під «тиском» кон'юнктури ринку праці [4, с. 3–4].

Підсистеми інституційної структури як підприємства, так і зовнішнього середовища тісно пов'язані між собою і прямо чи опосередковано впливають один на одного. Функціонування й еволюція кожної інституційної підсистеми залежить від іншої і вод-

ночас від зовнішньої однойменної підсистеми. Спостерігається, таким чином, певний гомоморфізм між підприємством і навколишнім середовищем. Виникає своєрідний світ стратифікованих інституційних триад, у яких взаємодії відбувається як між триадами в цілому, так і між підсистемами, що відповідають однойменним підсистемам інституційних структур.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

На сьогодні теоретичні, а, відтак і практичні аспекти формування ефективної інституційної структури підприємства перебувають на початковому етапі дослідження. Серед науковців немає єдності у поглядах стосовно складових елементів інституційної структури підприємства, їх особливостей та взаємозв'язків. Узагальнюючи, слід зазначити, що інституційна структура підприємства найбільш точно відображається за допомогою двох основних триад інститутів – фундаментального та функціонального. Фундаментальна триада включає до свого складу такі групи неформальних ін-

ститутів: ментальні особливості працівників підприємства; внутрішні культурні особливості підприємства; когнітивні механізми підприємства. Триада функціональних інститутів охоплює: організаційно-управлінські і техніко-технологічні особливості підприємства; поведінкові паттерни підприємства; досвід ринкового функціонування підприємства.

Таким чином можна констатувати необхідність всебічного дослідження як елементного складу інституційної структури підприємства, особливостей та характеру їх взаємозв'язку, так і методичного інструментарію у питаннях її формування на принципах оптимальності та ефективності.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у з'ясуванні низки питань щодо побудови оптимальної та ефективної інституційної структури підприємства як на рівні фундаментальних і функціональних інституційних триад, так і на рівні їх окремих елементів.

Література:

1. Клейнер Г.Б. Институциональные аспекты реформирования промышленных предприятий [Электронный ресурс] : Г.Б. Клейнер. – Режим доступа до журн. : <http://www.unecse.org/ie/industry/documents/kleiner-r.pdf/>.
2. Клейнер Г.Б. Институциональная структура предприятия и стратегическое планирование / Г.Б. Клейнер. – М. : Государственный университет управления, 2004. – 29 с.
3. Клейнер Г.Б. Системная парадигма и теория предприятия / Георгий Борисович Клейнер // Вопросы экономики. – 2002. – № 10. – С. 47–69.
4. Клейнер Г.Б. Системно-интеграционная теория предприятия и эволюционный подход [Электронный ресурс] : Г. Б. Клейнер // Доклад на VI Международном Симпозиуме по эволюционной экономике. – Пушино, Россия, 23-24 вересня 2005 р. – 15 с. – Режим доступа до журн. : <http://www.twirpx.com/file/62919>.
5. Комар М.О. Природа змін інституційної структури фірми / М.О. Комар [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журн. : http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Economics/25474.doc.htm.
6. Лемещенко П.С. Институциональная теория фирмы : учеб. пособие / П.С. Лемещенко, Н.А. Мельникова. – Минск : Издательский центр БГУ, 2005. – 120 с.
7. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки : пер. з англ. І. Дзюб / Дуглас Норт. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
8. Природа фірми: Походження, еволюція і розвиток / за ред. О.Е. Вільмсона, С.Дж. Вінтера : пер. з англ. А.В. Куликова. – К. : А.С.К., 2002. – 336 с.
9. Чухно А.А. Институціонально-інформаційна економіка : підручник / А.А. Чухно, П.М. Леоненко, П.І. Юхименко ; за ред. акад. НАН України А.А. Чухна. – К. : Знання, 2010. – 687 с.
10. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці : монографія / Валерій Дем'янович Якубенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 252 с.

ОСОБЕННОСТИ И ЭЛЕМЕНТЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ ПРЕДПРИЯТИЯ

Вашкив А.П.

кандидат экономических наук,

доцент кафедры экономики предприятий и корпораций

Тернопольского национального экономического университета

В статье рассматриваются теоретические аспекты построения институциональной структуры предприятия на уровне ее отдельных элементов, их иерархии и взаимосвязей. Акцентировано на триадном характере институциональной структуры предприятия. Охарактеризовано единство фундаментальных и функциональных институтов предприятия. Определено, что подсистему фундаментальных институтов формируют: ментальные особенности работников предприятия, внутренние культурные особенности предприятия, когнитивные механизмы предприятия; подсистему функциональных институтов – организационно-управленческие и технико-технологические особенности предприятия, поведенческие паттерны предприятия, опыт рыночного функционирования предприятия. Установлено также основные черты и характеристики составляющих элементов институциональной структуры предприятия.

Ключевые слова: институт, предприятие, институциональная структура предприятия, фундаментальные институты, функциональные институты.

FEATURES AND ELEMENTS OF INSTITUTIONAL STRUCTURE OF ENTERPRISE

Vashkiv A.P.*Ph.D. in Economics**Docent of the Chair of Economy of Enterprises and Corporates**Ternopil National Economic University*

The article deals with theoretical aspects of the institutional structure on the level of individual elements and their hierarchy and relationships. The attention is focused on the process the triad nature of the institutional structure of the company. The unity of the basic and functional institutions of the enterprise is characterized. It is shown that the fundamental institutions of a subsystem form: mental peculiarities of employees, internal cultural characteristics of the company, the cognitive mechanisms enterprise; the subsystem functional institutions is formed by means of organizational, managerial, technical and technological features of the plant, behavioral patterns of enterprise market experience of the enterprise. The main features and characteristics of the constituent elements of the institutional structure of the company were established.

Keywords: institute, enterprise, institutional structure of the company, the fundamental institutions, functional institutions.

УДК 336.2

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Ващенко А.С.*студентка**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті досліджено сутність поділу податків на прямі і непрямі та потребу у застосуванні системи непрямого оподаткування, фіскальну ефективність системи непрямого оподаткування та адміністрування непрямих податків. Проаналізовано особливості використання непрямих податків у зарубіжних країнах та в Україні. Визначено динаміку надходження непрямих податків до Державного бюджету України у 2013 році та в перспективі 2014. Визначено податок на додану вартість як основне бюджетоутворююче джерело доходів у загальній структурі Державного бюджету країни. Визначено, що ПДВ потребує реформування, задля перенесення податкового навантаження на більш платоспроможну категорію громадян. Запропоновано шляхи вдосконалення та визначено перспективи чинної системи непрямого оподаткування в Україні.

Ключові слова: прямі та непрямі податки, непряме оподаткування, податок на додану вартість (ПДВ), акцизний податок, податкові надходження, фіскальна ефективність.

Постановка проблеми. У ринковій економіці важливого значення, крім процесів ринкового саморегулювання, набувають непрямі методи втручання держави в економіку. Серед основних інструментів державного регулювання ринкової економіки чільне місце посідають податки. Найбільші доходи Україні приносять саме непрямі податки, які характеризуються стійкими надходженнями. В інтересах держави є збільшення її доходів, значною мірою шляхом підвищення ставок непрямих податків з одного боку та недопущенням різкого зростання податкового навантаження на споживання, з іншого боку, оскільки при підвищенні податкового навантаження на економіку країни відбувається зниження платоспроможності споживачів, зменшення споживання на ринку товарів і послуг та, зрештою, зменшення сплачуваних сум непрямих податків.

Непряме оподаткування в сучасних умовах по-

винне стимулювати економічний розвиток країни, сприяти створенню умов для залучення інвестицій, розвитку приватного бізнесу, сприяти зниженню податкового тягаря, отриманню сталих доходів до Державного бюджету тощо. Тому, дослідження непрямого оподаткування в Україні є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та невирішені частини загальної проблеми. Теоретичним основам непрямого оподаткування присвячені роботи видатних науковців минулого Ж. Бодена, А. Вагнера, К. Вікселя, Т. Гоббса, Дж. Локка, А. Лаффера, К. Макконела, Ф. Нітті, Д. Рікардо, А. Сміта, та інших. Що ж до зарубіжних та вітчизняних вчених серед вагомих наукових досліджень у сфері особливостей реалізації механізму непрямого оподаткування та напрямів їх удосконалення варто виділити праці М. Височанська [1], Д. Волков [2], А. Дриги, І. Лютого [4], О. Молдо-